

ЧОРНОМОРСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ЮРІЯ ЛИПИ У ГЕОПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ УКРАЇНИ

У статті окреслено підходи в оцінці чорноморської доктрини Юрія Липи сучасними українськими дослідниками. Особлива увага сконцентрована на виданнях 1990-х – 2000-х рр. Висвітлено погляди вченого на стан та перспективи розвитку Чорноморського регіону

Ключові слова: чорноморська доктрина, геополітична концепція, вісь «Схід – Захід», вісь «Північ – Південь», державна єдність.

В статті обозначены подходы в оценке черноморской доктрины Юрия Липы современными украинскими исследователями. Особое внимание уделено изданиям 1990-х – 2000-х гг. Раскрыто взгляды ученого на положение и перспективы развития Черноморского региона.

Ключевые слова: черноморская доктрина, геополитическая концепция, ось «Восток – Запад», ось «Север – Юг», государственное единство.

The article defines the approaches to an estimate of Yuri Lypa's Black Sea doctrine, made by modern Ukrainian researchers. Special attention is paid to the editions, published in 1990 – 2000-ies. It covers scientist's opinion on the condition and development of the Black Sea region

Key words: Black Sea doctrine, geopolitical concept, the East – West axis, the North – South axis, state unity

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку української політичної думки робить все більш актуальним повернення призабутих імен вітчизняних дослідників, серед яких провідне місце займає теоретик сучасної української геополітики Юрій Іванович Липа (1900 – 1944). Замислюючись над майбутнім України, він представив на розсуд громадськості ґрунтовні напрацювання в сфері чорноморської геополітики.

Чорноморський простір з давніх часів мав визначально важливе стратегічне значення для України. Звернення вітчизняної політичної думки до концепцій чорноморської орієнтації України стало предметом наукових геополітичних досліджень XIX – XX ст. Вчені відводили особливу роль Чорному морю як географічному чиннику, що впливає на політичний розвиток держав. У цьому руслі виступив зі своїми концепціями і Юрій Липа.

Мета дослідження. Відповідного до цього автор ставить за мету оцінити здобутки сучасної наукової думки в оцінці чорноморської доктрини Юрія Липи та розглянути погляди вченого на стан та перспективи розвитку Чорноморського регіону.

Наукова розробка проблеми. При написанні статті були використані праці самого Ю. Липи та доробок дослідників, які вивчали його теоретичні напрацювання в сфері геополітичного поступу в майбутньому незалежної України. Чорноморська концепція Ю. Липи стала предметом дослідження таких науковців, як Р. Казанков, Ю. Шмаленко, С. Василенко, Ю. Кочубей, Л. Домашенко, М. Дністрянський та інших.

Результати дослідження. Перші публікації, присвячені Ю. Липі, датуються кінцем 30-х – початком 90-х рр. XX ст. Більшість тодішніх авторів (Л. Биковський, С. Маланок, І. Крип'якевич) розкривали переважно сторінки життя діяча. Виняток може становити праця «Відвічна вісь України» (1939) історика І. Крип'якевича, в якій автор, схвально висловившись про прагнення Ю. Липи виробити допустиму стратегію розвитку української держави, критикує вузьку, з його точки зору, аргументацію природності для України орієнтації на Південь, до Чорного моря [1].

Процес дослідження та оцінки наукового доробку вченого припадає в Україні на початок 90-х років минулого століття. Сьогодні інтерес до постаті Липи-геополітика та його чорноморської доктрини помітно зростає, набуваючи нового виміру. Адже досить довгий час українська спільнота була позбавлена можливості знайомитись з його літературною та науковою спадщиною. Під штампом «націоналістична література» праці Ю. Липи припадали пилом у спецфондах бібліотек. Його геополітичні напрацювання цікаві і політологам, і історикам, і географам, та й політикам варто було б звернути на них увагу.

Свідченням зацікавленості вітчизняною науковою думкою чорноморською концепцією Ю. Липи є видання у 2007 році Липівської «Всеукраїнської трилогії», до якої увійшли три науково-політологічні праці: «Призначення України», «Чорноморська доктрина» та «Розподіл Росії» [2; 3]. Книга являє собою фундаментальне наукове дослідження геополітичних проблем України, актуальних сьогодні.

Р. Казанков, аналізуючи визначення ролі чорноморського регіону представниками українського національного руху, у своїй роботі не вдається до глибокого наукового аналізу чорноморської концепції Ю. Липи [4]. Він наводить окремі ідеї, висунуті автором щодо стратегічної важливості для України морських та річкових шляхів, вісі «Південь – Північ» у розвитку регіонального співробітництва, необхідності створення «Чорноморської фортеці», до якої входять Чорне море та причорноморські країни. Дослідник наголошує, що «розбудова Чорноморської фортеці за Ю. Липою призведе до того, що країни цієї фортеці стануть незалежними від зазіхань ближчих і дальших могутніх держав і блоків. Цей союз дозволить реанімувати промисловість і сільське господарство України, Румунії, Болгарії та Білорусі. А Литва, Латвія та Естонія переорієнтують свою економічну і воєнну політику на користь Чорноморського регіону. Адже відкриття світових ринків збуту для цих країн, як і країн Чорноморської фортеці, ніхто і ніколи не гарантував» [4, с. 48].

На особливу увагу заслуговують праці Л. М. Домашенко [5-8], у яких автор аналізує геополітичні концепції вітчизняних мислителів першої половини ХХ століття М. Грушевського, С. Рудницького та Ю. Липи, робить спробу з'ясувати спільне і відмінне у поглядах вчених на визначення та обґрунтування чорноморської орієнтації України. Дослідниця пропонує використати їхні концепції у розробці сучасної геостратегії України. Так, Л. М. Домашенко, зокрема, схиляється до думки, що чорноморський напрямок розвитку сучасної України, запропонований Ю. Липою, є природним і важливим для розвитку регіонального співробітництва у напрямку Південь – Схід.

Певну увагу поглядам Ю. Липи на Чорноморський басейн приділяють автори сучасних підручників, зокрема А. І. Кудряченко [9], В. П. Дергачов [10], Ф. М. Рудич [11], В. В. Холод [12], але вони в тій чи іншій мірі повторюють один одного як у наведеному теоретичному матеріалі, так і у висновках, підкреслюючи, що головною метою незалежної України має стати об'єднання країн усього Чорноморського басейну, геополітичною віссю українських земель є не вісь «Захід – Схід», а вісь «Північ – Південь». Цю ж думку продовжили у своїх роботах В. Булгаков [13], Ю. Кочубей [14], А. Бедрій [15]. Хоча, якщо ми звернемось до історії, то побачимо, що більшість світових конфліктів зосереджувались на протистоянні Заходу і Сходу.

На підтримку твердженням Ю. Липи, сучасний дослідник Юрій Кочубей, відмічає, що на сучасному етапі розвитку української держави «ми повинні просуватися через Чорне море, на Південь, де ще є можливості налагодити взаємовигідне економічне співробітництво і знайти союзників для вирішення важливих для нашої країни політичних і безпекових питань, виходячи з національних інтересів України» [16]. Автор переконаний, що праці Ю. Липи містять положення, які знаходять свій прояв сьогодні: союз усіх причорноморських держав, єднання народів всього чорноморського простору.

Констатуючи важливість ідей Ю. Липи, досить часто дослідники дещо перебільшують запропоновану

ним роль України як консолідуючого центру, яка разом з іншими країнами Чорноморського регіону створить політичну силу і здійснюватиме вплив на міжнародну ситуацію в євразійському регіоні.

На аналогічних питаннях зупиняється і Мирослав Дністрянський [17]. Даючи оцінку чорноморській доктрині Ю. Липи, він стверджує, що «геополітичні концепції Ю. Липи – це моделі активного включення України в європейські територіально-політичні процеси, які орієнтували українство не на пристосування до існуючих, а на творення нових геополітичних реалій, утвердження України як суб'єкта світових міжнародних відносин», але, в той же час, М. Дністрянський, чи не єдиний зі згаданих авторів, об'єктивно оцінив погляди Липи: «В дусі свого часу ... він перебільшував значення антропологічних чинників в соціально-політичних процесах, унікальність українських культурно-історичних традицій. Його трактування давньої історії України не позбавлене міфологізації» [17, с. 77].

Питання про чорноморську концепцію Ю. Липи піднімає у своїй статті доктор політичних наук, професор Микола Головатий [18]. У своїх роздумах автор шукає втілення геополітичних ідей Ю. Липи на сучасному етапі розвитку України. Чорноморська стратегія розвитку української держави, на думку політолога, значно ширша, адже «Юрій Липа ще у 20–30-ті роки ХХ століття межі України визначав берегами Чорного моря – від Дунаю до Кавказу». М. Головатий переконаний, що «ініціатива України у зближенні чорноморських держав і за часів Ю. Липи, і нині є історично виправданою, логічною» [18]. Поряд з тим, дослідник сходиться у поглядах з іншими в тому, що для розвитку України найприйнятнішим є вісь «Північ – Південь».

Цікавою є стаття Романа Додонова, професора Донецького національного технічного університету «Чорноморські вектори у геополітичних концепціях України і Росії», у якій автор, здійснюючи порівняння російських та українських геополітичних концепцій щодо визначення місця Чорного моря у житті російського і українського народів, торкається висунутих Липою теоретичних аспектів проблеми [19]. Дослідник знову підкреслює тези щодо необхідності об'єднання української держави з державами Чорноморського простору. Він обґрунтовує це тим, що «прагнення ж об'єднати навколо України інші народи Причорномор'я пояснюється не стільки економічним, дипломатичним, військовим потенціалом, скільки зрозумілим бажанням знайти місце молодій держави поза межами Російської імперії, створити новий світовий порядок, де б Україна відіграла впливовішу роль» [19, с. 137].

Окремі сторони чорноморської доктрини Ю. Липи порушують у своїх працях також О. Баган [20] та В. Панченко [21].

Здавалося б, про Юрія Липу вже написано немало праць, проводяться щорічні Липівські читання. Однак, слід зазначити, що з усього розмаїття літератури, у тому числі такої, що торкається питань геополітики, досить не велика кількість досліджень критично оцінюють його погляди на проблему розбудови Чорноморського регіону і визначення майбутнього України.

При вирішенні наступного завдання, що ставить перед собою автор статті, слід вказати, що наукова діяльність Ю. Липи в сфері геополітики мала не лише теоретичне, а практичне втілення. Так, спільно з професорами Іваном Шовгеновим, Валентином Садовським, Левом Биковським та Вадимом Щербаківським з початку 1940 р. Юрій Іванович налагоджує у Варшаві діяльність Українського Чорноморського Інституту. Це був саме той заклад, де друкувалися праці українських науковців. Першою ластівкою Інституту і стала робота Ю. Липи «Чорноморська доктрина» (1940).

Чорноморська доктрина Ю. Липи з'явилася у складний для українських земель час, напередодні Другої світової війни, коли майбутнє України важко було спрогнозувати. У своєму прагненні вирішити цю проблему вчений був не один. Важливість політичного розвитку нашої країни зумовила появу комплексу літератури, де представлені різні варіанти та підходи до визначення ролі і місця України, зокрема, Причорномор'я, в геополітичному просторі. За період 1940–1942 рр. у цьому напрямку працювали: Л. Биковський «Туреччина. Бібліографічні матеріали», Г. Брагіяну «Початки торгівлі на Чорному морі», О. Кулиняк «Чорноморська проблема в українській промисловості», І. Шовгенів «Чорне море. Гідрографічний нарис Чорного моря та його басейну», А. Огієнко «Комунікаційне летунство в чорноморському просторі. Сучасний стан і можливості розвитку», Ю. Липа та Л. Биковський «Чорноморський простір. Атлас», Д. Нестеренко «Організація адміністрації морських портів України», Ю. Липа «Емоційні первні в чорноморському світогляді», М. Плечко «Українська гетьманська фльота 1918 р.», Архієпископ Іларіон «Церква під монголами XII–XIV ст.» тощо [22, с. 33].

У своїх роботах Ю. Липа виклав своє бачення значущості Чорного моря з точки зору геополітичного центру для кожної з країн Причорноморського басейну (України, Грузії, Росії, Румунії, Болгарії, Туреччини). Він обґрунтовував створення чорноморсько-балтійської федерації українців, білорусів, поляків і литовців, де Україна – лідер, єднаючий чинник. Україна може стати могутньою державою, якщо зуміє вести чесну і доброзичливу політику стосовно свого традиційного союзника – Білорусії. Її основними союзниками повинні стати Туреччина, країни Кавказу та Закавказзя, Болгарія. Майбутнє України може бути перспективним тільки у союзі з Болгарією і Туреччиною, причорноморськими країнами, які у прагненні до національної консолідації близькі до устремлень України [23]. Таким чином, на думку Ю. Липи економічний союз України, Туреччини та Болгарії – запорука створення вигідного великого господарчого простору. Однак, Ю. Липа відмічає, що прискорення Росії в Криму робить її господарем Чорного моря і ставить у залежність від неї балканські країни, без яких зміст об'єднання втрачається. Вчений писав, що «не відокремлення України від Росії нашою головною метою, а витіснення її з Чорного моря» [24, с. 12].

До чорноморського простору, який Ю. Липа порівнює з фортецею, можна дістатися через своєрідні «брами», створені самою природою. Геополітик називає три таких проходи: Західна (нижня течія і гирло Дунаю),

Східна (прикаспійські степи в районі гирла Волги) та Південна (протоки Босфор і Дарданелли) брами. Вказаний геополітичний комплекс має і своє склепіння у вигляді українських теренів, що нависають над Чорним морем від Дунаю до Кавказу; підмурком же виступає малоазійське узбережжя. Головним недоліком цієї «фортеці» він вважає те, що з неї існує лише один широкий шлях на великі світові простори. Мається на увазі т. зв. «Іранський поміст», що дозволить сполучатися через океани з будь-якими країнами світу [25, с. 423].

У своїй теорії Ю. Липи доводить геополітичну визначеність України, внутрішньою річковою мережею, її особливим рисам і важливості для всього регіону. В його поглядах на цій ниві відчувається вплив творчості відомих політичних географів Ф. Ратцеля (1844–1904) та С. Рудницького (1877–1937).

У «Призначенні України» автор вказує на об'єднуючий та системоутворюючий вплив річок в історії нашої країни, адже «річна мережа формує одність території, її торгівлі, влади, звичаїв, врешті мови й релігії». До того ж, вчений переконує, що етнічна спільнота, що проживає на українських землях, сухопутні шляхи в Україні сформувалися під безпосереднім впливом такого чинника як річки.

Разом з тим, для нього система річок не є чимось закритим і не виступає завершенням мережі сполучення на українських землях. Натомість річки становлять собою ланку сполучення з іншою, ще більшою системою міжнародних комунікацій – Чорним морем [19, с. 129].

У вже згадуваній праці «Чорноморська доктрина» автор розглядає всі основні річки, що належать до басейну Чорного моря: Дунай, Дністер, Південний Буг, Дніпро, Дон, Кубань, Кума, Кизил-Ірмак і Маріца [26, с. 58]. При цьому особливу увагу він приділяє таким водним артеріям, як Дністер і Дон, називаючи їх «опертям українського склепіння» на Заході і Сході. Говорячи про першу з них, дослідник робить висновок: «Без включення сточища Дністра до Української держави не буде ані повного вислову історичної місії України, ані стратегічної безпеки держави». Це логічно продовжує уявлення автора доктрини про чорноморський простір, адже повне володіння Дністром дозволяє, з геополітичної точки зору, контролювати Молдову і гирло Дунаю – Західну браму «фортеці».

Подібну думку висловлює Ю. Липа і стосовно Дону, адже завдяки утриманню цієї річки українці зможуть панувати над гирлом Волги (Східна брама). Крім того, Дон виявляється єдиним доступним виходом на «Іранський поміст», захищаючи при цьому промислові потужності Донецько-Криворізького економічного району. Отже, надійне контролювання значених річок – «це міцні підвалини під безпеку українського державного організму, це відділення Чорноморського простору, замкненого в собі, під егідою України» [25, с. 146].

Той факт, що, як відмічає вчений, всі річки України течуть з півночі на південь, ще раз доводить правильність його твердження стосовно історичної обумовленості геополітичного напрямку розвитку українського народу по вісі Північ–Південь.

Слід констатувати, що за період від видання трилогії Ю. Липи і до сьогодні українськими науковцями проведена певна робота з презентації наукового доробку вченого, але наявні дослідження, на наш погляд, не достатньо обґрунтовано висвітлюють визначену проблему. Таким чином, можна погодитись із думкою Р. Казанкова, що сьогодні для вивчення концепції Ю. Липи більше характерна популяризація його ідей, ніж глибокий аналіз [1].

Як представник українського національного руху Юрій Липа відводив особливе місце у своїх наукових роздумах Чорноморському регіону, визначаючи його геополітичну роль для розвитку як українського народу, так і українських земель цілому. Можна припустити, що спільність інтересів, торгіві, культурні та державницькі традиції країн Чорноморського басейну можуть мати прикладне значення і в сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Казанков Р. Геополітичні погляди Ю. Липи в українській історіографії [Електронний ресурс] / Р. Ю. Казанков. – Режим доступу : <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream>.
2. Липа Юрій. Всеукраїнська трилогія: У 2 т. – Т. 1 : Призначення України / Ю. Липа. – К. : МАУП, 2007. – 336 с.
3. Липа Юрій. Всеукраїнська трилогія: У 2 т. – Т. 2 : Чорноморська доктрина; Чорноморський простір (атлас); Розподіл Росії / Ю. Липа. – К. : МАУП, 2007. – 392 с.
4. Казанков Р. Ю. Проблема формування Чорноморського геополітичного простору в першій половині ХХ ст.: український варіант / Р. Ю. Казанков // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія. – Харків, 2008. – Вип. 11. – С. 44–50.
5. Домашенко Л. М. «Всеукраїнська трилогія» Юрія Липи: геополітичний ракурс / Л. М. Домашенко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2007. – Вип. 166–169.
6. Домашенко Л. М. Зовнішньополітична діяльність України в міжнародних політичних відносинах / Л. М. Домашенко // Матеріали Міжнародної наукової конференції «ЛЮДИНА – СВІТ – КУЛЬТУРА» (20–21 квітня 2004 року) – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – С. 734.
7. Домашенко Л. М. Основні положення чорноморської доктрини Юрія Липи / Л. М. Домашенко // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2008» Київського національного університету імені Тараса Шевченка (16-17 квітня 2008 року) Матеріали доповідей та виступів. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – Ч. II. – С. 69–71.
8. Домашенко Л. М. Концепції чорноморської орієнтації України у вітчизняній політичній думці першої половини ХХ століття : дис... канд. політ. наук.: 23.00.01 – теорія та історія політичної науки / Леся Миколаївна Домашенко; КНУ ім. Т. Шевченка. – К., 2008. – 204 с.
9. Кудряченко А. І. та ін. Геополітика : [підручник] / А. І. Кудряченко, Ф. М. Рудич, В. О. Храмов. – К. : МАУП, 2004. – 296 с.
10. Дергачев В. П. Геополітика : [учебное пособие] / В. П. Дергачев. – К. : ВИРА-Р, 2000. – 448 с.
11. Рудич Ф. М. Політологія : [підручник]. – 2-е вид., стер. / Ф. М. Рудич. – К. : Либідь, 2006.
12. Холод В. В. Лекції з політології : [навч. посібник]. – 2-ге вид., стер. / В. В. Холод. – Суми : «Університетська книга», 2003. – 408 с.
13. Булгаков Валерій. Степан Рудницький – теоретик «Чорноморсько-Балтійського» геополітичного вектора України [Електронний ресурс] / В. Булгаков. – Режим доступу : <http://uaznavstvo.univ.kiev.ua/ua/Rudnytc`kyj/Bulgakov.htm>.
14. Кочубей Ю. Мужність думки (Геополітичні візії Юрія Липи в контексті сучасності) / Ю. Кочубей // День. – 2004. – № 187, 192.
15. Бедрій А. Юрій Липа – ідеолог і політичний теоретик / А. Бедрій // Визвольний шлях. – 1995. – Кн. 4. – С. 502-510.
16. Кочубей Ю. Вісь «Південь – Північ» [Електронний ресурс] / Ю. Кочубей. – Режим доступу : http://www.intelros.ru/2007/09/03/jurijj_kochubejj_vs_pvdenprvnch.html.
17. Дністрянський М. Праці С. Рудницького і Ю. Липи в контексті європейської політико-географічної думки / М. Дністрянський // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль, 2000. – Вип. 2. – С. 73–77.
18. Головатий М. Де вони – кордони української душі? [Електронний ресурс] / М. Головатий // Персонал плюс. – № 37 (240) 26 вересня – 2 жовтня 2007. – Режим доступу : <http://www.personal-plus.net/240/2519.html>.
19. Додонов Р. Чорноморські вектори у геополітичних концепціях України і Росії / Р. Додонов // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4 (13). – С. 127–140.
20. Баган О. Геополітичні ідеї теоретиків українського націоналізму (1920–1940-х рр.) [Електронний ресурс] / О. Баган. – Режим доступу : <http://www.banderivets.org.ua/index.php?page=pages/zmist5/Ukraina/article001>.
21. Панченко В. Г. Річкова система України в геополітичній концепції Ю. Липи [Електронний ресурс] / В. Г. Панченко. – Режим доступу : http://www.ukrterra.com.ua/developments/geopolitics/panchenko_rsu.htm#_edn3.
22. Янчук О. Пороги вічності Юрія Липи / О. Янчук // Українська культура. – 2000. – № 3. – С. 32–33.
23. Шмаленко Ю. І. Геополітичні концепції українських вчених на початку ХХ ст. [Електронний ресурс] / Ю. І. Шмаленко. – Режим доступу : http://vlp.com.ua/files/05_7.pdf.
24. Василенко С. «Чорноморська доктрина» України та її сучасні виміри / С. Василенко // Людина і політика. – 2002. – № 4. – С. 11–17.
25. Географія українських і суміжних земель: Факсимільне перевидання. – К. : Обереги, 2005. – Т. 1.: Загальна географія / Операт. і зред. В. Кубійович. – 528 с.: іл.
26. Мадіссон В. В. Сучасна українська геополітика : [навч. посібник] / В. В. Мадіссон, В. А. Шахов. – К. : Либідь, 2003. – 176 с.

Рецензенти: *Багмет М. О., д.і.н., професор;*
Ярошенко В. М., к.політ.н., доцент.